

XVI. YÜZYILDA MEYDANA GELEN TABİİ AFETLERİN İSTANBUL'UN SOSYAL VE EKONOMİK HAYATINA ETKİLERİNE DAİR BAZI MİSALLER

Mehmet DEMİRTAŞ*

Özet: XVI. Yüzyılda Osmanlı Ülkesi'nin bir çok yerinde çeşitli tabii afetler meydana gelmiştir. Bu afetler, şiddetleri ve süreleri oranında toplum hayatına etkiler yapmıştır. Söz konusu afetlerin önemli olanları; kıtlıklar, salgın hastalıklar, depremler, yangınlar, çekirge istilaları, şiddetli yağmurlar ve ağır geçen kışlar olarak sıralanabilir.

Anahtar Kelimeler: Deprem, Yağmur, Kıtlık, Başkent, Ticaret

Başkent İstanbul, XVI.yüzyıl boyunca çeşitli tabii afetlere maruz kalmıştır. Ülkenin başkenti olması hasebiyle İstanbul'da meydana gelen bir afet daha geniş etkiler yapmakta idi. Çünkü burası ülkenin ekonomik, kültürel ve sosyal açıdan en önemli şehri olup çok kalabalık bir nüfusu barındırmakta idi. Başkentte meydana gelen önemli bir olayın büyük etkiler yapması kaçınılmazdı.

1509 Tarihinde meydana gelen büyük deprem İstanbul'u bir bütün olarak sarsmakla kalmamış, etkileri aynı zamanda ülkenin diğer bölgelerinde de görülmüştü. Yine şiddetli geçen kış mevsimlerinde İstanbul'da kıtlık baş göstermesi, bu şehirle ticari bağlantısı olan yerleri de etkilemekte idi. Örnekleri çoğaltmak mümkündür. Fakat yukarıdaki iki örnek dahi İstanbul şehrinin ne denli önemli olduğunu ispat etmek için kafidir. Dolayısıyla burada görülen olumlu veya olumsuz herhangi bir gelişmenin ülkenin tamamını az veya çok etkilemesi de tabiidir.

Tabii afetler toplum hayatına derinden nüfuz eden olaylardır. Bu olayların etkileri, meydana geldikleri çağın şartlarına, toplumların ekonomik, teknik imkânlarına ve gelişmişlik düzeylerine paralel olarak değişkenlik gösterirler. Çağın teknolojik imkânları ile birlikte toplumun gelişmişlik düzeyinin de ileri olması durumunda söz konusu etkiler azalırken, tersi bir durumda, bu afetlerin yapacağı tahribat artar. Ancak her iki durumda da tabii afetlerin toplumları belli düzeylerde sarsması kaçınılmazdır. Bu makalede, arşiv belgeleri ışığında, Osmanlı ülkesinde XVI. yüzyılda görülen başlıca tabii afetlerden misaller verilerek, bu afetlerin genelde ülkeye, özelde başkent İstanbul'un sosyal ve ekonomik hayatına etkileri üzerinde durulacaktır.

Osmanlı ülkesinde zaman zaman görülen kıtlıklar, depremler, yangınlar, çekirge istilaları, şiddetli yağmurlar ve kışlar, sosyal ve ekonomik hayatı ciddi

* Okt.Dr., Yüzüncü Yıl Üni. Tatvan MYO

şekilde tehdit etmekte idi. Bu afetlerin önemlilerinden biri, uzun süren kıtlıklar olarak dikkati çekmektedir. Kıtlıkların etkileri yalnızca meydana geldikleri dönemlerle sınırlı kalmamaktadır. Bunların ortaya çıkardığı sosyal ve iktisadi meseleler, toplumları ve devletleri uzun süre meşgul etmektedir. Çünkü büyük sıkıntılara yol açan bir kıtlık olayından etkilenen insanların düzenli hayata geçişleri uzun zaman almaktadır (Kılıç, 2002 : 718). Bu bağlamda Osmanlı ülkesinde XVI. yüzyıl boyunca meydana gelen kıtlık olaylarının önemlilerine bakıldığında şöyle bir tablo ile karşılaşırız: Karadeniz bölgesinde 1494'ten 1503 yılına kadar geçen dokuz yıllık süre içinde meydana gelen büyük bir kıtlık ve veba ülkeyi kırıp geçirmişti. Kıtlık öylesine ciddi idi ki, 1 akçe karşılığında ve çok büyük sıkıntılarla ancak 50 – 60 dirhem (yaklaşık 150-180 gram) ağırlığında bir ekmek alınabilmekteydi (Belin, 1999: 220,221). Bu olay esnasında, Bolu taraflarında iki aydan fazla bir süre ekmek bulunamaz olmuş ve insanların “*ot otladıkları*” (Solakzade, 1297: 318) görülmüştü.

Arşiv belgelerinden anlaşıldığı kadarıyla 1560 yılında Karadeniz'in kuzeyinde şiddetli bir kıtlık meydana gelmişti. Kıtlıktan kurtulmak için buldukları yerlerden göç edip Osmanlı topraklarına sığınan binlerce kişi bu bölgelerde büyük bir kargaşaya yol açmışlardı (Veinstein, 2001 : 298,299). Bu esnada Eflak, Boğdan, Azak ve Özi'de söz konusu göçler, kuraklık ve siyasi karışıklıklardan dolayı her türlü yiyecek maddesi sıkıntısı baş göstermişti. Azak Kadısı'nın merkeze göndermiş olduğu mektuptan, silahlı ve kalabalık bir eşkiya gurubunun bölgede her türlü zahireye el koyduğu, bu malların naklini engelledikleri, bölgede balıktan başka yiyecek maddesi kalmadığı, balığın da yeterli miktarda bulunmaması nedeniyle halkın “*celâ-yı vatan*” eylemek zorunda kaldığı ve bunun sonucunda Azak Kalesi'ni koruyacak adam dahi temin edilemediği anlaşılmaktadır (BOA, MD-III :324/949). Hatta, kıtlık öylesine bir hal almıştı ki, zahire temin etme imkânı ortadan kalkmıştı. Boğdan Beyi'nden onarım için ağaç, araba ve erzak istenmiş ancak bu mallar temin edilememişti. Buna gerekçe olarak, Silistre sancağını kırıp geçen kıtlıktan dolayı çalışma şartlarının elverişsiz hale gelmiş olması gösterilmiş ve devlet tamir işini bir sene ertelemek zorunda kalmıştı (BOA, MD- III : 441/1321, 445/1333). Kanuni döneminde, devlet yeterince güçlü ve zengin olmasına rağmen “*gerçeklere boyun eğilmiş*” (Veinstein,2002 : 303) olması, meydana gelen felaketin büyüklüğü için bir işaret sayılabilir.

Yine 1564-1565 yılları, Anadolu'da büyük kıtlıkların olduğu bir dönem olmuştu. II. Selim saltanatındaki kıtlık neredeyse bütün ülkeye yayılmış ve bu durum şiddetli bir açlığa yol açarak 1577'ye kadar sürmüştü (Öz, 1992² : 46). Özellikle Dubrovnik, Sakız, Limni, İstanköy, Rodos, Tarhanyat, Sığacık, Midilli ve Seferihisar ile birlikte Ege Bölgesi'nin bir çok yerini etkisi altına alan kıtlık esnasında adı geçen yerlerde büyük bir buğday sıkıntısı baş göstermiş, fiyatlar aşırı bir şekilde yükselmiş (MD-VI, 108/226), insanların ekserisinin “*ot otladıkları*” görülmüştü (MD-VI, 435/926). Adı geçen yerlerin kadıları merkeze yaptıkları müracaatlarla kendilerine, Rumeli'den buğday

alabilmeleri için izin verilmesini isteyerek hububat sıkıntısını gidermeye çalışmışlardı (MD-VI, s108, Hk.226).

Rumeli ve Anadolu'daki hububat kıtlığı 1566'da daha da artarak devam etmişti. Bu tarihte Kanuni'nin çıkacağı son sefer nedeniyle menzillere zahire yığılmak üzere her tarafa görevliler gönderilmiş ve halktan alınacak unun beher kilesi için 10 akçe ödeneceği emredilmişti. Halbuki bu esnada unun piyasadaki serbest fiyatı 25-30 akçe civarında idi (Akdağ,1999 : 79). Bu nedenle halk buğdayını devlete vermek yerine serbest piyasada satmak istemişti. Yine böyle bunalımlı dönemlerde stoklama ve karaborsacılık faaliyetlerini daha da arttıran madrabazların piyasadaki çalışmaları da halk üzerinde etkili olmuş ve hububatın devlete satılmaması için bir gerekçe oluşturmuştu. Ancak bütün itirazlara rağmen geniş mübayaalar yapılmış, bu durum piyasadaki kıtlığa yol açmış ve Edirne ve Sofya taraflarında satın alacak zahire bulamadığı için halkın aç kaldığı şikayetleri gelmeye başlamıştı (Akdağ, 1999 : 79).

Osmanlı ülkesinde baş gösteren kıtlık olayları kısa aralıklarla devam ederek, zaman zaman etkili olmuştu. 1578 yılında Kırım'da görülen kıtlık nedeniyle buradaki Tatarların bir kısmı Silistre, Niğbolu ve Vidin taraflarına giderek orada kendilerini ve aile bireylerini esir olarak satmak zorunda kalmışlardı (Kılıç, 2002 : 729). İnsanların, kendilerini besleyemedikleri için, kendi rızaları ile esir olmayı kabul etmeleri onların içinde buldukları şartların nedeni ağır olduğunu göstermektedir. Yine gıda maddesi darlığının hüküm sürdüğü yerlerde hırsızlık, kaçakçılık, karaborsa, cinayet gibi kötü olayların yaşanması da çok sık görülebilen türden olaylar olarak öne çıkmakta idi. Söz konusu kıtlıklar esnasında da benzeri olaylar sıklıkla yaşanmıştı.

Osmanlı memleketinde sık sık görülen kıtlıkların önemlilerinden biri de, XVI. yüzyılın sonlarında, 1595'ten itibaren etkisini göstermeye başlamış olanıydı. Özellikle başkent İstanbul'da etkili olan kıtlık 1596 yazında önemli bir hal almıştı. Yağışsızlık nedeniyle meydana gelen kuraklık sonucu sular çekilmiş, çeşmeler kurummuştu. Selânikî, bu esnada İstanbul'da muhtekirlerin yiyecek maddelerini sakladıklarını ve piyasada darlığa sebebiyet verdiklerini, bundan dolayı fiyatların arttığını söylemektedir (Selânikî -II, 199 : 624). Piyasada baş gösteren et ve diğer yiyecek maddesi kıtlığı nedeniyle başkentte kargaşa yaşanması da kıtlığın her zaman yol açabileceği örneklerdendir.

Osmanlı ülkesinde görülebilecek gıda maddesi sıkıntısı yalnızca yaşandığı bölgeyi etkilemekle sınırlı kalmazdı. Özellikle başkent İstanbul, dışa bağımlı olduğu için böyle durumlarda gıda maddesi darlığından etkilenme riski altına girerdi. Başka bir muhtemel olumsuz gelişme ise fiyatların yükselmesi şeklinde kendini gösterirdi (MD-VI, 422/896). Devlet böyle bir duruma meydan vermemek için çeşitli tedbirler almakta idi. Tedbirlerin başında dışarıya, başta buğday olmak üzere gıda maddesi satışını yasaklamak gelmekte idi. Bu amaçla sık sık "*küffara tereke*" verilmemesi için ilgililere sıkıca tembihlerde bulunulur, emre riayet etmeyenlerin şiddetle cezalandırılacağı vurgulanırdı. Yine, madrabazların mallarının müsadere edilmesi de uygulanan tedbirlerden biri idi

(MD-V, s.339,Hk.890). Kaçakçılığın ve karaborsanın önlenmesi ise çoğu kez bütün çabalara rağmen tam olarak sağlanamazdı. İlgili görevlilere gönderilen emirlerin bir hayli fazla olması, bu konudaki istismarın devam ettiğini göstermektedir. Kıtılığın önlenmesi için baş vurulan yöntemlerden biri de, yağmur duasına çıkmaktı. Kuraklığın hüküm sürdüğü senelerde topluca dua edilerek kuraklığın giderilmesi amaçlanırdı (Selânikî-II, (1999) : 600).

Çekirge istilası da bazı senelerde ekini yok ettiğinden kıtlığa yol açan afetlerdendi. 1571’de İznik, Yenişehir, Akhisar ve Geyve’de, 1578’de Kefe ve Azak’ta, 1586’da Çorum’da (Kılıç, 2002 : 719-721) görülen çekirge istilaları belli başlı istilalara birkaç misaldir. Devlet bu istilaların önüne geçmek veya zararlarını en aza indirmek için ilgililerden tedbir almalarını istemekte idi. İznik, Yenişehir, Akhisar ve Geyve kadılarına yazılan hükümlerde, geçen yıl meydana gelen istilanın, çekirgelerin tohumlarını toprağa bırakmış olmaları nedeniyle bu yıl da tekrarlama ihtimali bulunduğu vurgulanarak, “*taht-ı kazanda olan halka tembih eylesin ki, vakitlerine hazır olup zahir olduğu gibi uçmağa ibtida eylemedin âdem üşürüp fadurup her kişinin defnîdürüp çiğnedüp onat vecihle tedârüki ve ihtimam eylesin* (MD-XII, 301/618) denilerek çalışma yapılması istenmişti.

Osmanlı memleketinde sosyal ve ekonomik hayatı olumsuz yönde etkileyen olaylardan biri de aşırı yağış ve sonrasında meydana gelen sel felaketleri idi. XVI. yüzyıl boyunca meydana gelen bu türden felaketlerin çoğu kitlesel ölüm olaylarına yol açmamakla birlikte sosyal ve ekonomik hayatın düzenini bozmuşlardı. Daha çok ekonomik kayıplar, devletin vergi gelirlerinin azalması, onarım harcamaları gibi sonuçlar doğuran bu tür olaylarda devletin afetzedelere yaptığı ekonomik yardımlar da hazine için çoğu zaman bir yükü (Kılıç, 2001:815).

Sel felaketlerinin diğer bir sonucu ise göçlerdir. Özellikle nehir kenarlarında yaşayan insanların mutad hale gelen su baskınlarından kurtulmak için yerlerini terk ederek iç bölgelere gitmeleri her zaman rastlanabilecek bir sonuçtur. Böyle durumlarda bazı huzursuzlukların yaşanması neredeyse kaçınılmaz hale gelebilir (Kılıç,2001 : 809,810). Nitekim, Osmanlı ülkesinde, 1502’den 1505’e kadar uzun süreli ve şiddetli yağmurlar görülmüş, bir çok nehirle birlikte Beyşehir Gölü de taşmış ve “*Konya sahrası derya misali*” (Solakzade, 1297:318) sular altında kalmıştı. Böyle durumlarda nehir ve göl kenarlarında yaşamakta olan insanların yerlerinden ayrılıp başka bölgelere göç etmesi dışında her hangi bir şansları kalmamaktadır. Nitekim, 1568 yılında Karaferye bölgesindeki İncekara Nehri’nin taşması sonucu bölgedeki köylerde yaşamakta olan insanlar yerlerini terk ederek Üsküdar vakfına ait Podurum köyü yakınlarındaki ormanlık araziye ziraate açmış ve çevreye büyük zarar vermişlerdi (MD- VII, 466/1344).

Aşırı yağışlarla birlikte, İstanbul’un ekonomik ve sosyal hayatına olumsuz etkiler yapan gelişmelerden biri de, kışların şiddetli geçmesi idi. XVI. yüzyıl boyunca zaman zaman görülen şiddetli kışların en önemlilerinden biri,

1562'de İstanbul'da yaşanmıştı. Eylül sonu ile Ekim başında fırtına ile birlikte şiddetli bir yağmur yağmış, Halkalı Deresi'nden deniz misali bir sel gelerek önüne kattığı insan ve hayvanları helâk etmişti (Selânikî-I, 1999 : 1).

II. Selim döneminde görülen şiddetli bir kış, günlük hayatı çok fazla etkilemişti. 11 Şaban 981 - 6 Aralık 1573 tarihli bir arşiv belgesinde, İstanbul'a fazla kar yağdığı için ekmek fiyatının attırıldığı ve önlem alınması için Vezir Ahmet Paşa'ya hüküm yazıldığı görülmektedir: (MD. 23: 193, MD. 82: 218(151) Buna göre; “*Vezir Ahmet Paşa'ya hüküm ki, Mahruse-i İstanbul'da ve etrafında bir iki gün kar yağıp fırtına olmak ile Mahruse-i mezbure etmekçileri narhı ziyade etmek murad idinüp zahire yokdur diyü bahane ve taallül iderlermiş. İmdi iki üç gün kar yağmağla terekenin narhı ziyade olmasın aslı yokdur...*” şeklinde emir gönderilmiş ve ekmek fiyatlarının arttırılmasına rıza gösterilmediği belirtilmişti. Böyle durumlarda ilave tedbirlere de ihtiyaç duyulmakta idi. Bu tedbirlerden biri çevre yerleşim birimlerindeki buğdayın gemilerle derhal İstanbul'a gönderilmesi şeklindeki, ilgililere gönderilen emirler idi (MD. 66, s. 46, Hk. 101). Un sıkıntısının önüne geçebilmek için alınması emredilen başka bir tedbir de, fırınların kendi bünyelerinde değirmen inşa etmeleri şeklinde idi. Bir arşiv belgesinde fırınlarda at değirmeni inşa edilerek “...eyyam-ı şitada un babında muzayaka” çekilmesine mani olunması istenmişti (MD. 7, Hk.230, 975-1567).

Yine 1595'te İstanbul'da şiddetli bir fırtına meydana gelmiş, gemiler günlerce çalışamaz olmuş ve bu durum İstanbul'da büyük sıkıntılara yol açmıştı. Mustafa Selânikî, bu sırada suların donduğunu, değirmenlerin çalışmadığını, iki akçeye satılan ekmeğin üç akçeden zorlukla temin edilebildiğini, esnafın narha riayet etmediğini belirterek, her saltanat değişikliğinde benzer durumların yaşandığını söylemektedir (Selaniki, 1999²: 244). Devlet, hemen her dönemde meydana gelebilen böylesi durumlarda, istismara kalkışan esnafa çeşitli cezalar vererek düzeni sağlamaya çalışmakta idi (BOA, CB : 145).

Devletin ekonomik ve siyasal olarak güçlü olduğu XVI. yüzyılda dahi, söz konusu afetlerin maliyeti çok yıkıcı olmuştu. Öyle ki hükümet, bu afetlerin getirdiği yıkımı telafi edebilmek için, o denli özveride bulunmuştu ki, dağıttığı yardımlarla hazineyi çoğu defa neredeyse boşaltmıştı (Belin,1999: 221).

Depremeler, toplum hayatına yaptıkları etkiler bakımından tabii afetlerin en yıkıcı olanlarındandır. Osmanlı tarihi boyunca ekonomik, sosyal, siyasal ve kültürel alanlarda bütün dengelerin bozulmasına yol açabilecek türden depremler meydana geldiği bilinmektedir. Dönemin bilimsel ve teknolojik şartları göz önünde bulundurulduğunda, söz konusu tahribatın şiddetini anlamak kolaylaşır. İstanbul, bulunduğu konum itibarıyla depremlerin sıkça yaşandığı bir yerdi. Osmanlı ülkesini gezen batılı diplomat ve seyyah Busbecq, İstanbul'da bulunduğu süre içinde bir hayli depreme şahit olduğunu ve bunların çok olumsuz sonuçlar doğurduğunu söylemektedir (Busbecq, 2002: 88).

Bütün Osmanlı tarihi boyunca meydana gelen depremlerin en büyüklerinden biri, belki de en büyüğü 1509 tarihli olanıdır ki, “*Küçük Kıyamet*” olarak da adlandırılmaktadır.

25 Rebiülahir 915 / 14 Ağustos 1509 Salı gecesı, Memalik-i Rum denilen Amasya, Tokat, Sivas, Çorum ve çevresinde başlayan deprem 45 gün boyunca aralıklı ve şiddetli bir şekilde devam etmiş, halk iki ay civarında dışarıda çadırlarda ve örtüler altında barınarak yaşamak zorunda kalmıştı (Sakin, 2002:100). Bu deprem aynı şiddette Edirne ve İstanbul’da da olmuştu. Küçük Kıyamet olarak adlandırılacak kadar şiddetli olan bu depremde, yüzden fazla camii ve mescit, binden fazla ev ve çok sayıda dükkân harap olmuştu (İbn Kemal, 1997: 279). İstanbul’daki sarayların bir çoğunda ve surlarda da büyük hasar meydana getiren bu deprem, çok yıkıcı olmuştu (Solakzade 1297: 322, Menage, 1988: 323). 1509 Depremi en fazla hasarı İstanbul’da yapmış, 4.000 – 5.000 insan hayatını kaybetmişti (Ambraseys ve Finkel, 1995:38) Hatta kimi tahminlere göre ölenlerin sayısı 5.000 – 13.000 arasında olmuştu (İnalçık, 1996: 232). Can kaybının bu denli fazla olmasının önemli bir nedeni de, depremin gece meydana gelmiş olması idi. Kaynaklar, depremin gece yarısına doğru, saat 10:00’da meydana geldiğini yazmaktadır (Evangelatou ve Notara,2001: 125).

Depremden korunmak için Sultan II. Bayezid, Edirne’ye gitmek zorunda kalmış (Sakin, 2002: 100), fakat İstanbul depreminden 15 gün sonra Edirne’de yeni ve şiddetli bir sarsıntı daha olunca sultan için ahşap bir ev yaptırılmıştı. Aynı sene Şaban ayında yine Edirne’de aynı şiddette bir deprem daha meydana gelmiş, bu kez Tunca Nehri taşarak üç gün boyunca geçit vermemiş ve çok sayıda insanın ölümüne yol açmıştı (Solakzade, 1297:323, Kazıcı, 1995:159). Yine deprem esnasında denizlerde gel-git olaylarının da olduğunu kaynaklar aktarmaktadır (Evangelatou ve Notara, 2001:129).

İbn Kemal, deprem sonrasını, “*tarifi zor bir manzara vardı*” şeklinde ifade ederken, depremden sonra çalışmalar hemen başlatılmışı (İbn Kemal, 1997: 280). İstanbul’da yıkılan evleri yaptırmak için yirmi evden bir kişi ve ev başına yirmi ikişer akçe takdiriyle cerahor, yani ücretli amele tedarik edildi, bu suretle Anadolu’dan otuz yedi bin ve Rumeli’den yirmi dokuz bin cerahor çıkarılıp üç bin kadar mimar ve dülger getirildi. Bunlardan başka yayalardan sekiz bin ve müselleme tayfasından üç bin kişiye de kireç yakıtıldı. Bu suretle devlete ait olan İstanbul ve Galata tarafındaki yerler için 18 Zilhicce 915/ 29 Mart 1510’de başlayan inşaat altmış beş günde sona ermişti (Solakzade, 1297:323 – 324, Menage, 1988: 323).

Deprem esnasında, İstanbul’un nüfusunun yaklaşık olarak 100 bin civarında olduğu farz edilirse, nüfusun yaklaşık % 5’i hayatını kaybetmiş oldu. Yine deprem sonrasında inşa ve onarım çalışmalarına doğrudan katılan insan sayısı da dışarıdan getirilenlerle birlikte yaklaşık olarak 80 bin kişi idi. Bu rakamlar depremin büyüklüğü hakkında önemli ipuçları vermektedir. Depremin büyüklüğü, etkilerini ve sonuçlarını da büyütüştü. Yıkılan binaların yeniden yapımı ya da onarımı için devlet bir hayli para sarf etmiş ve vergiler toplamıştı

(İbn Kemal,1997: 280, Solakzade 1297: 323,324, İnalçık 1996: 232). Bu dahi başlı başına toplumun ekonomik hayatına büyük bir yük getirmişti. Çok sayıda iş yerinin yıkılması veya hasar görmesi, buralardan geçim temin edenler (sahipleri, çalışanları) için büyük bir yıkımı ifade etmekte idi. Ölenler arasında sanatkâr, tüccar, zengin insanların da olması, toplumdaki ticari aktiviteyi engellemişti.

Bütün tabii afetlerde olduğu gibi, batılı kaynakların, “*o kadar korkunçtu ki; herkes son duasını okumaya başlamıştı*” (Vogt,2001: 40) şeklinde değerlendirdikleri 1509 depreminde de, toplumda psikolojik bir yıkımın meydana gelmiş olduğu göz ardı edilmemelidir. Nitekim devlet, depremin psikolojik etkilerini ortadan kaldırmak için bir hayli çaba sarf etmiş, bu amaçla “*fukaraya altın ve gümüş tabak ve sahanlar içinde yiyecek ve içecek*” (Solakzade, 1297: 323-324) dağıtmak suretiyle zenginlik gösterisi yapma gereği duymuştu. Buna rağmen bu depremin bütün alanlarda etkilerinin uzun yıllar devam etmiş olduğu kesindir. Özellikle toplumun geçimini doğrudan etkilemesi beklenmelidir.

Doğu Akdeniz’de son beş yüzyılda görülen en geniş ve en yıkıcı depreminin (Ambraseys ve Finkel, 1995: 37) ekonomide daha ciddi sonuçlar doğurmuş olması tabii ki beklenmelidir. Yine, depremin ulaşımaya dair getirdiği sıkıntılar göz önünde bulundurulduğunda, etkilerini daha iyi anlayabiliriz. Kış mevsiminin şiddetli geçtiği senelerde dahi deniz ulaşımının aksadığı ve bunun piyasada temel gıda maddeleri, özellikle buğday kıtlığına yol açtığı bilinmektedir. Oysa burada ulaşımın önünde daha ciddi engeller meydana gelmişti. Bu durumun da fiyatları etkilemiş olması normaldir.

XVI.yüzyıl başlarında İstanbul’da büyük bir deprem daha meydana geldiğini yazan kaynaklar da mevcuttur. Güvenilirlikleri tartışmalı olan bu kaynaklardan biri, İbn İyas’ın Bedâi isimli eseridir. Buna göre, 1522 yılında başkentte meydana gelen depremde evler tahrip olmuş, binaların kubbeleri çökmüş ve içindekilerin üzerine yıkılmıştı (Little, 2001: 156).

Osmanlı ülkesinin çeşitli yerlerinde XVI. yüzyıl boyunca toplum hayatına her açıdan zarar veren başka depremler meydana geldiğini tespit etmek mümkündür. Bunlardan biri 5 Zi’lka’de 966 / 9 Temmuz 1559’da Eskişehir-Mihalıç- Kirmasti (Kılıç, 1999:673) bölgesinde meydana gelmiş olanıdır. Arşiv belgelerinde, depremin büyüklüğü ve etkileri konusunda çeşitli bilgilere ulaşımaya imkânına sahip olsak bile bu çok net ayrıntılar elde etmemize kâfi gelmemektedir. Bir arşiv belgesinde adı geçen bölgede meydana gelen depremin zararlarının telafisi için tahkikat yapılarak gerekli onarımın sağlanması istenmektedir. Bursa Hassa Harc Emini’ne yazılan hükümden anlaşıldığı kadarıyla deprem büyük bir yıkıma yol açmamış olmakla birlikte bir hayli hasara sebebiyet vermişti. Buna göre Kirmasti kasabesindeki söz konusu afet sırasında Züfer mescidinin kubbесinin bir bölümü ile minaresi harap olmuştu (MD, 3 : 78 / 195). Bu deprem, yöredeki çeşitli etkilerinin yanında Osmanlı hazinesine de tahminen sekiz bin akçe civarında bir yük getirmişti. Burada dikkati çeken başka bir husus ise, hükümetin, depremin parasal zararını

tahmini olmaktan çıkarıp teyit ettirme isteğidir. Söz konusu hükümde zararın daha sağlam bir şekilde araştırılması emredilmektedir. Bu da, böyle durumlarda bazı istismarların yapılabildiği düşüncesini akla getirmektedir.

Denizli ve civarında 8 Rebî'u'l-âhır 976 / 30 Eylül 1568'de meydana gelen depremin etkileri daha fazla olmuştu. Bunu, tamamen veya kısmen yıkılan bina sayısından ve onarım masrafından anlamak mümkündür. Lâzikiyye Kadısı merkeze gönderdiği mektupta, bölgesinde büyük bir deprem meydana geldiğini ve bir çok yerin yıkıldığını yazmıştı (BOA, MD, 7 : 797 / 2181). Hükümün muhtevasından anlaşıldığı kadarıyla Denizli depreminde bir çok dini ve sosyal yapı ile birlikte sivil binalar da zarar görmüştü (Kılıç, 1999 : 673). Depremin yaptığı tahribatı gidermek için merkezden 20.000 akçe para istenmiş olması (BOA, MD-VII : 797/2181) sarsıntının şiddetine dair bir fikir vermektedir.

Osmanlı ülkesinde XVI. yüzyılda görülen depremlerin en şiddetlilerinden biri 6 Cemâziye'l âhır 991 / 27 Haziran 1583 tarihinde Erzincan'da meydana gelmiş olanıdır. Serdar Ferhat Paşa'nın, merkeze gönderdiği mektupta, Erzincan ve civarında büyük bir deprem olduğu, bir çok yerin yıkıldığı, insanların şehri terk etmek zorunda kaldığı vurgulandıktan sonra, vergi mükelleflerinin üç yıl boyunca avarız, nüzul ve diğer vergilerden muaf tutulmaları teklifinde bulunduğu görülmektedir. Bunun üzerine devlet söz konusu mükellefleri üç yıl boyunca vergilerden muaf tutmayı kabul etmişti (Kılıç, 1999 : 675).

Erzincan depreminin zararları devletin vergi gelirlerindeki kayıpla sınırlı kalmamıştı. Kaynaklar, bu depremde Erzincan şehrinin tamamen yıkıldığını, 15.000 kişinin hayatını kaybettiğini, 5.000 kişinin ise enkaz altında kaldığını, bunların bir kısmının yaralı olarak kurtarıldığını yazmaktadırlar (Ambraseys-Finkel, 1995 : 55-56). Dolayısıyla Erzincan depreminin toplum üzerindeki psikolojik etkilerini de göz önünde bulundurduğumuzda, XVI. yüzyıl boyunca görülen depremler içinde, 1509'dakinden sonraki en büyük deprem olduğunu söyleyebiliriz. Burada dikkati çeken önemli bir konu da, deprem bölgelerinin geçmişten bu yana benzer bir risk altında olduğu gerçeğidir ki, bu da söz konusu bölgelerin buldukları coğrafi konum ve bu yerlerin fay hatları ile olan yakınlıkları ile alakalı bir durumdur.

Kıtık, salgın hastalık, deprem, savaşlar, para ayarının düşürülmesi vb. gibi afetlerin yanında ayaklanmalar da devlette para sıkıntısına, fiyatların yükselmesine ve sosyal düzenin bozulmasına doğrudan etki eden olaylardır. Ayaklanmalar her ne kadar tabii afet kapsamında değerlendirilemese de, doğrudukları sonuçlar bakımından çoğu zaman bir afet halini alabilmektedirler. Celâli ayaklanmalarını bu çerçevede ele almak mümkündür.

XVI. yüzyıl sonlarında Anadolu'da başlayan ve XVII. yüzyılda da süren Celâli karışıklıkları nedeniyle muhasılların İstanbul'a para yollamaları imkânsız hale gelmiş (Barkey,1999: 53), 1600'lerin başlarında buğdayın kilosu 40'tan 50 akçeye yükselmişti (Yücel, 1992:24). Buğdayın fiyatının artmasının, ekmek ve diğer bütün unlu mamullerin fiyatını arttırması kaçınılmazdı. Nitekim bu esnada ekmek 80 dirheme düşmüştü (Yücel, 1992: 24).

Yine bu süreçte Celâli olaylarından dolayı şehirlerini terk eden çok sayıda kişi, güvenli olduğu gerekçesiyle etrafı surlarla çevrili yerlere, özellikle İstanbul'a göç etmeye başlamış, bu durum başkentteki sosyal dokuyu zedelemiş ve şehirde erzak darlığı baş göstermişti (Akdağ,1999: 80 – Griswold, 2000: 33, 40). Başta İstanbul olmak üzere büyük şehirler güvenli yerler olmaktan çıkmış, bu şehirlerde asayiş meselesi en ciddi sorun durumuna gelmişti. Öyle ki, uzun yıllar kullanılmasına ihtiyaç duyulmayan mahalle kapılarının, tehlikelerden korunmak amacıyla onarılması ihtiyacı ortaya çıkmıştı (Akdağ,1999 : 103).

Osmanlı Devleti, başkent İstanbul'daki nüfus yığılması ve bunun doğurduğu asayiş, ekonomik ve sosyal sıkıntıları aşmak için çeşitli çareler aramaya başlamıştı. Bu amaçla devlet, Anadolu'daki kargaşadan kaçıp gelenlerin eski topraklarına dönmelerini temin etmek için çeşitli emirnameler çıkarmıştı (Barkey, 1999 :226). Buna göre, bu durumda olanların üç ay içinde şehri terk etmeleri mecburiyeti getirilmişti (Andreasyan,1988 : 45). Anadolu'daki kargaşanın sona erdirilmesi ise yıllarca süren bir mücadele ile mümkün olabilmışti.

Osmanlı tarihi boyunca çeşitli zamanlarda başkenti tahrip eden, büyük maddi ve manevi zararlara yol açan yangınlar meydana gelmişti. Fetih'ten XVII. yüzyıla kadarki dönem boyunca önemli yangınlara bakıldığında, 8 Aralık 1554'te Ayasofya Camii civarında meydana gelmiş olanının ilk örneklerden olduğu görülür. Bu yangın, İstanbul'da bir çok binanın tahrip olmasına ve çok sayıda insanın ölümüne yol açmıştı (Cezar, 1963: 331). Batılı gezgin Hans Dernschwam seyahatnamesinde, söz konusu yangını ayrıntılı bir şekilde anlatmaktadır (Dernschwam, 1992: 162,163). Buna göre bu yangında 1000 ahşap dükkân ve içinde çok sayıda mahkumun bulunduğu bir hapisane yanmıştı. Bunun üzerine İbrahim Paşa, Sadaret Kaymakamı vasıtasıyla geceleri ateş ve ışık yakılmasını yasak etmişti. Bundan böyle akşam ezanından sonra ateş ve ışık yakılmayacaktı. Fakat bu uygulamadan sonra şehirde ekmek sıkıntısı baş göstermiş, fırıncılar gündüz iki defa ekmek çıkarmak zorunda kalmışlardı. Yasağa riayet etmeyip gece ekmek çıkaran fırıncıların dayak atılmak suretiyle cezalandırıldıkları, ancak daha sonra, gece ekmek çıkarmalarına izin verildiği görülmüştü.

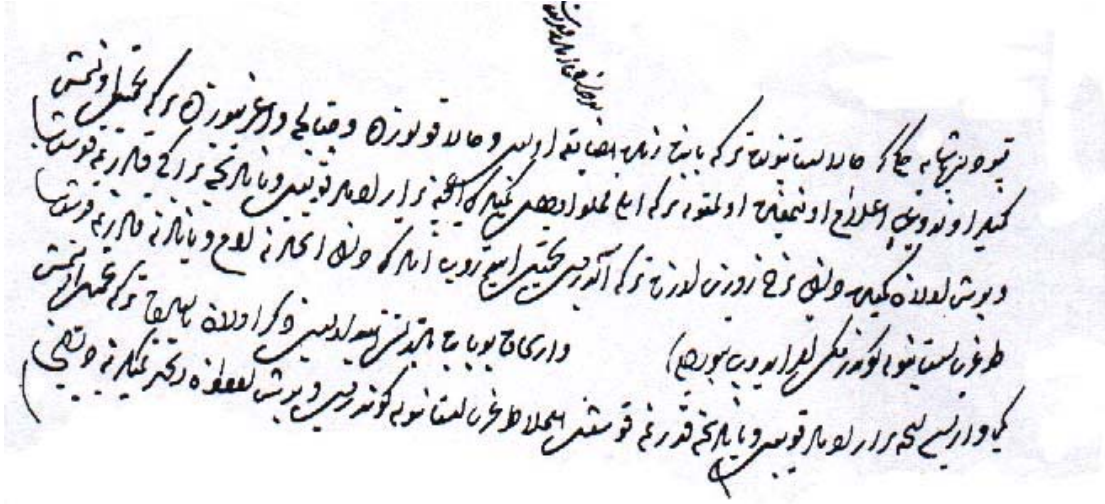
Dernschwam, İstanbul'da bulunduğu dönem içinde, bir çok yangına şahit olduğunu, bunların en büyüklerinden birinin 18 Ocak 1555'te Galata'da meydana geldiğini söylemektedir. Bu yangın talan ve yağmaya yol açmış ve halk büyük maddi zarara uğramıştı (Dernschwam,1992 : 164).

Kanuni döneminde görülen bu yangınlar, devletin ekonomik hayatını sarsıcı türden olaylar olmadıkları için devletin askeri, siyasi, sosyal ve ekonomik gelişmesine de ciddi bir engel teşkil etmemişlerdi. Fakat buna rağmen halkın ekonomik ve sosyal hayatına olumsuz etkiler yapmışlardı. Batılı

diplomat ve seyyah Busbecq, Osmanlı başkentinde çıkan yangınları söndürmekle görevli askerlerin bu görevlerini layıkıyla yapmadıklarını ifade etmektedir. Busbecq'e göre yangın söndürme işlemi sırasında, yangın mahallinin bitişiğindeki evler de, yangının daha fazla yayılmaması için yıkılırdı. Yeniçeriler bu evleri yıkarken aynı zamanda yağmalamakta, hatta bazen bizzat kendileri yangın çıkarmakta idiler (Busbecq,2002: 59).

II. Selim döneminde, toplum hayatına doğrudan etki eden önemli bir olay İstanbul'daki büyük yangındı. Bu, XVI. yüzyılda İstanbul'da meydana gelen yangınların en büyüğü idi (Cezar, 1963: 332). Deprem, sel, kıtlık, çekirge istilâsı, büyük göçler, savaşlar, şiddetli kışlar (BOA, MD, 23:193) gibi büyük yangınlar da, Osmanlı Devleti'nin bu dönemi boyunca çok sık yaşanan felaketlerdi. II. Selim saltanatının ilk yıllarına tekabül eden (1569) bu yangın, Yahudi mahallesinde çıkmış ve Avusturya elçilerinin raporlarına göre 36.000 dükkân yanmıştı (Cezar, 1963: 332). Selanikî, yangının bir gün bir gece sürdüğünü, söndürülmeye çalışıldıkça alevlerin daha da arttığını ve Yahudilerin ahşap evlerinin yandığını ifade etmektedir (Selaniki, 1999² : 76). Peçevi de yangının büyüklüğünü teyid etmektedir (Peçevi 1283 :21). 1569 yangını devlet adamlarını bazı tedbirler almaya sevk etmiş, evlerde çıkacak yangınların erken söndürülmesini ve etrafa sıçramasını önleyici bazı çabalar gösterilmiş (Cezar, 1963: 332), bina inşasında da aynı amaçla bazı şartlara riayet edilmesi emredilmişti (Altınay, 1988: 60).

Yukarıdaki örnek olaylardan da anlaşılacağı üzere, ülkenin herhangi bir yerinde, bilhassa İstanbul'da meydana gelen bir afet bütün ülkeyi doğrudan veya dolaylı olarak etkilemekte idi. Devletin böyle durumlarda ilave tedbirler alması, halktan alınmakta olan vergilere yenilerini eklemesi bu kapsamda ele alınmalıdır. Söz konusu tedbirlerin ve ilave vergilerin, olayların kendisi kadar olmasa bile, halkın sosyal ve ekonomik hayatını olumsuz bir şekilde etkilemesi kaçınılmaz bir sonuçtur.

Belge-2: BOA, MD 66, Hk: 101, s 46

Abstract : Different natural catastrophes were occurred in the various regions of Ottoman country at XVI. Century. These catastrophes had a very bad effect on social living. The important catastrophes are called; scarcities, infectious diseases, earthquakes, conflagrations, grosshoper invasions, intensive rains and difficulty winter etc.

The capital Istanbul was exposed to different natural catastrophes during XVI. Century. Because of Istanbul is the capital of country, these effects are influenced over the large area. Istanbul, was foremost city of country from economic, social, cultural point of view and it's population was crowded. The earthquake that occurred in Istanbul at 1509 had a very bad effect on Istanbul and other cities of country by severely. However, at the severe winter seasons in Istanbul scarcities were occurred. Therefore the other cities that depend on Istanbul's commercial activity was influenced too. We can increase the count of these examples. But aforementioned two occurrences are enough to prove how grade important of Istanbul city.

Key Words : Earthquake, Rain, Scarcity, Capital City, Trade

Kaynakça

- Akdağ, Mustafa,(1999) *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası: Celâli İsyânları*,Barış Yayınları, Ankara.
- Altınay, Ahmet Refik, (1988) *Onuncu Asr-ı Hicride İstanbul (1495-1591)*, Enderun Yayınları, İstanbul
- Ambraseys, N. N, ve Finkel, C.F.,(1995), *The Seismiaty Of Turkey And Adjacent Areas A Historical Review, 1500- 1800*, Eren Yayınları, İstanbul.

- Andreasyan, Hrand D. (1988²), “Celâlilerden Kaçan Anadolu Halkının Geri Gönderilmesi” *Uzunçarşılı'ya Armağan*, TTK Yayınları, Ankara, ss. 45-53.
- Barkey, Karen,(1999) *Eşkıyalar ve Devlet, Osmanlı Tarzı Devlet Merkezileşmesi*, Çev.Zeynep Altok, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- Belin, M.,(1999) *Osmanlı İmparatorluğunun İktisadi Tarihi*, Çev. Oğuz Ceylan, Gündoğan Yayınları, İstanbul.
- BOA, Cevdet Belediye, 145,*
- BOA, MD-III, s. 78 Hk.195, 966/1559.*
- , MD-VI : s.43, Hk.87, s. 108, Hk. 226, s.422, Hk 896, s.435, Hk.926,*
- , MD-VII, s.85, Hk.230, 975-1567. s.797. Hk. 2181, 976/ 1568.*
- , MD-XII, s.301, Hk. 618, 978/1571.*
- , MD-XXIII, s. 193, Hk. 406, Fi 11 Şaban 981/6 Aralık 1573.*
- , MD-LXVI, s .46, Hk. 101.*
- , MD-LXXXII, Hk. 218(151).*
- De, Busbecq, Ogler Ghislain, (2002), *Türk Mektupları*, Çev. Hatice Özkan, Özgü Yayınları, İstanbul.
- Cezar, Mustafa (1963), “Osmanlı Devrinde İstanbul Yapılarında Tahribat Yapan Yangınlar Ve Tabii Afetler”, *Türk Sanatı Tarihi Araştırma Ve İncelemeleri Dergisi- I*, İstanbul, ss. 327-349.
- Dernschwam, Hans, (1992), *İstanbul Ve Anadolu'ya Seyahat Günlüğü*, Çev. Yaşar Önen, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- Evangelatou, Florentia ve Notara (2001), “İkincil Önemdeki Yunanca Kaynaklarda Doğal Afetler (14.-19. Yüzyıllar)” *Osmanlı İmparatorluğunda Doğal Afetler*, Editör:Elizabeth Zachariadou, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, ss.121-132.
- Griswold, William J.(2000), *Anadolu'da Büyük İsyân (1591- 1611)*, Çev. Ülkün Tansel, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- İbn Kemal, (1997), *Tevarih-i Âl-i Osman VIII. Defter*, haz. Ahmet Uğur, Ankara.
- İnalcık, Halil, (1996), “İstanbul”, *DİA.XXIII*, TDV Yayınları, ss. 220-239.
- Kazıcı, Ziya, (1995), *İslam Tarihi - XI*, Kayıhan Yayınları, İstanbul.
- Kılıç, Orhan (2002), “Osmanlı Devleti'nde Meydana Gelen Kıtliklar”, *Türkler-X*, Editör: Hasan Celal Güzel, Kemal Çelik, Salim Koca, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, ss.718-730.
- ,(1999), “Mühimme Defterlerine Göre XVI. Yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı Devleti'nde Meydana Gelen Depremler” *Osmanlı-V*, Editör: Güler Eren, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, ss.671-677.
- ,(2001), “Mühimme Defterlerine Göre XVI. Yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı Devleti'nde Doğal Afetler, (Fırtınalar, Su Baskınları, Şiddetli Soğuklar ve Yıldırım Düşmesi Olayları”, *Pax Otomana Studies In Memoriam*, Prof. Dr. Nejat Göyünç, Editor By: Kemal Çiçek, Şota- Yeni Türkiye Yayınları, Haarlem – Ankara, ss.793-820.

- Little, Donald P.(2001), *Osmanlı İmparatorluğunda Doğal Afetler*, Editör: Elizabeth Zachariadou, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, ss.149-158.
- Menage, V.L.,(1988), “Edirneli Ruhi’ye Atfedilen Osmanlı Tarihinden İki Parça”, *İsmail Hakkı Uzunçarşılı’ya Armağan*, TTK Yayınları, Ankara, ss. 311-333.
- Öz, Baki, (1992²), *Anadolu’da Alevi Ayaklanmaları*, Ant Yayınları , İstanbul.
- Peçevi İbrahim Efendi, (1283), *Tarih-i Peçevi -II*, İstanbul.
- Sakin, Orhan, (2002), *Tarihsel Kaynaklarıyla İstanbul Depremleri*, Kitabevi Yayınları, İstanbul.
- Selaniki, Mustafa, Efendi, (1999²), *Tarih-i Selaniki –I, II*, haz: Mehmet İpşirli, Ankara.
- Solakzade, Mehmet Hemdemi, (1297), *Solakzade Tarihi*, İstanbul.
- Veinstein, Gilles (2001),”Karadeniz’in Kuzeyinde Büyük 1560 Kuraklığı: Osmanlı Yetkililerinin Durumu Algılayışı ve Gösterdikleri Tepkiler”, *Osmanlı İmparatorluğunda Doğal Afetler*, Editör.Elizabeth Zachariadou, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, ss.297-306.
- Vogt, Jean (2001), “Osmanlı Topraklarında Tarih Boyunca Depremsellik, Batılı Kaynaklarından ve Tanıkların İfadelerinden Örnekler” *Osmanlı İmparatorluğunda Doğal Afetler*, Editör: Elizabeth Zachariadou, Çev.Gül Çağalı, Güven-Saadet Öztürk, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, ss.13-58.
- Yücel, Yaşar, (1992), *Es’ar Defteri*, TTK Yayınları, Ankara.